

Visienotitie Leren 2020

pedagogisch-didactische bouwstenen

Steef de Bruijn, Dick van Meeuwen en Marijn van der Meijden

mei 2015

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Visievorming	5
3. Pedagogische en didactische bouwstenen	6
A. Onderwijs is vorming	7
B. Onderwijzen is ontmoeten	8
C. Leren vergt diepgang	9
D. De leraar centraal	10
E. ICT is hulpmiddel	11

Deze notitie is gemaakt in opdracht van projectgroep Leren 2020 voor het Bestuurdersoverleg van de reformatorische scholen voor voortgezet onderwijs.

Leden van deze projectgroep zijn:

Steeff de Bruijn, Driestar hogeschool

Léon Frantzen, Driestar educatief

Cora van den Heuvel, Driestar hogeschool

Jan Kettelarij, Pieter Zandt scholengemeenschap

Wim de Kloe, Driestar College

Dick van Meeuwen, Van Lodenstein College, Hoornbeeck College (voorzitter)

Marijn van der Meijden, Gomarus scholengemeenschap

Jan Otte, Jacobus Fruytier scholengemeenschap

Ad Verwijs, Calvijn College

Bert Vonk, Wartburg College

1. Inleiding

Een korte geschiedenisles laat zien in welk tempo de samenleving verandert. Een leerling die in 2015 zijn VWO-diploma haalt,

... is geboren in het jaar dat iemand het woord 'Google' bedenkt (1997),

... begon de basisschool in het jaar dat Microsoft Windows XP op de markt bracht (2001),

... kon de eerste zinnen lezen toen Marc Zuckerberg Facebook oprichtte (2004),

... zat in groep vier toen het bedrijf YouTube werd opgericht (2005),

... was halverwege groep zes toen Apple de eerste iPhone introduceerde (2007),

... verliet de basisschool toen WhatsApp werd bedacht (2009),

... en was net door de brugklas heen toen de eerste iPad op de markt kwam (2010).

In het jaar dat hij zijn diploma haalt, heeft Facebook 1,3 miljard aansluitingen, zijn er 3 miljoen verschillende apps beschikbaar en publiceert YouTube elke dag zoveel videomateriaal dat je 49 jaar nodig hebt om het te bekijken.

Deze snelle veranderingen hebben grote invloed op de manier waarop mensen werken. De overheid en het bedrijfsleven verlangen van het onderwijs dat het leerlingen de vaardigheden bijbrengt die voor deze nieuwe arbeidsmarkt noodzakelijk zijn: de zogenaamde 21e-eeuwse vaardigheden.

Fundamenten

Tot ver in de twintigste eeuw konden opvoeders jongeren wegwijs maken in een samenleving die ze zelf ook goed konden overzien. Door de snelle en ingrijpende veranderingen is dat veel moeilijker geworden. Hoe kan het onderwijs deze opvoeders daarbij helpen?

Maar de ontwikkelingen op het vlak van ICT hebben ook invloed op de scholen zelf. Ze raken de fundamenten van het reformatorisch onderwijs.

Een enkel voorbeeld maakt dat duidelijk. Technische hulpmiddelen maken het eenvoudig om individuele leerprestaties te registreren en daar individuele leerroutes aan te verbinden. Stimuleert dat de individualisering en zo ja, hoe verhoudt zich dat tot de eis van naastenliefde en het oog hebben voor de ander? ICT verlaagt ook de drempel om video's en ander beeldmateriaal te gebruiken in de les. Maar heeft dat misschien gevolgen voor de concentratie en leesvaardigheid van leerlingen?

Richting

Deze Visienotitie Leren 2020 beschrijft de keuzes waarvoor de reformatorische VO-scholen geplaatst worden en reikt ook suggesties aan voor een weloverwogen richting.

De aanduiding "Leren 2020" heeft alles te maken met het ontwikkelen van digitale leermiddelen. Die ontwikkeling is volop gaande in en buiten de scholen. Uitgevers zijn op verschillende fronten bezig om digitale methodes te ontwikkelen om zo ook de leermiddelenmarkt te beïnvloeden. Als we over het jaar 2020 spreken, lijkt dat pretentius maar we hebben al gesignaleerd dat de ontwikkelingen snel gaan.

De ontwikkelingen die op ons afkomen vragen om een bredere doordinking. We denken dan aan vragen als: Wat betekent een digitale methode voor de technische infrastructuur op de scholen, voor de professionalisering van onderwijsgeevenden, de afstemming met leerlingen, ouders en andere betrokkenen? Welke invloed heeft de maatschappelijke context op onze keuzes: de individualisering, de overheidsdrang om het onderwijs aan te passen, de (groeierende weerstand tegen) “internetverslaving” bij jongeren?

Deze doordinking over de inzet van digitaal leermateriaal is een initiatief van het Bestuurdersoverleg van de zeven reformatorische VO-scholen. Een van de redenen daarvoor is dat de scholen deze vragen allereerst willen benaderen vanuit de eigen identiteit, die onder andere zichtbaar is in de eigen methoden bij de vakken Nederlands, geschiedenis, biologie, godsdienst en muziek.

In opdracht van het Bestuurdersoverleg is de projectgroep Leren 2020 in het leven geroepen die zich met deze bredere doordinking bezig houdt. De projectgroep bestaat uit vertegenwoordigers van de zeven scholen voor het reformatorisch voortgezet onderwijs en mbo en leden van de kenniskring van het lectoraat Nieuwe media in vorming en onderwijs van Driestar hogeschool. De taak van deze projectgroep was om pedagogische en didactische bouwstenen te formuleren die een stip op de horizon bieden voor het verandertraject met betrekking tot leren-met-ICT.

Deze visienotitie is een bespreekdocument voor allen die betrokken zijn bij het onderwijs op de reformatorische VO-scholen, maar is ook goed bruikbaar voor het MBO. De verwachting van de projectgroep is dat deze visie in de scholen geconcretiseerd zal worden en kan leiden tot nieuwe keuzes voor de didactiek van het onderwijs en de vorming van leerlingen. Dat betekent echter niet dat deze notitie een afgerond document is dat als een ankerpunt kan dienen voor de komende decennia. De snelheid van de ontwikkelingen zal er ongetwijfeld toe leiden dat deze visie van tijd tot tijd bijstelling of aanvulling behoeft.

Stand van zaken

Op al onze VO-scholen wordt al geëxperimenteerd met digitaal leermateriaal. Om dat beter in kaart te brengen is kortgeleden een Innovatiekring, bestaande uit vertegenwoordigers van de zeven scholen, opgericht. Binnen deze kring worden de verschillende ervaringen gedeeld. Er wordt ook verslag uitgebracht in de projectgroep Leren 2020.

Vanuit het lectoraat Nieuwe media in vorming en onderwijs is in 2014 een aanzet gegeven tot nadere doordinking. In een notitie wordt benadrukt dat de te maken keuzes voor digitale leermiddelen niet afhankelijk mogen zijn van de techniek, maar van de eigen pedagogische en didactische uitgangspunten. Bovendien moet ook de vraag beantwoord worden hoe intensief een school gebruik wil gaan maken van ICT in de les. ICT is niet weg te denken uit onze samenleving en onze leerlingen moeten daar mee leren omgaan. Maar er is ook een keerzijde aan die technische ontwikkeling. Binnen de projectgroep werd steeds duidelijker dat een grondige visievorming op het onderwijs op onze scholen noodzakelijk is om verantwoorde keuzes te kunnen maken.

Tijdens de miniconferentie van 21 november 2014 zijn onderdelen van die visievorming gepresenteerd. De opbrengsten van deze dag zijn meegenomen in deze notitie. Daarnaast is de Digileerwijzer ontwikkeld, een digitale tool waarmee scholen groepsgewijs een nulmeting kunnen

uitvoeren van de visie op onderwijs in relatie tot het gebruik van ICT. De Digileerwijzer is vooral een middel om het gesprek over digitale leermiddelen op de scholen op gang te brengen.

2. Visievorming

Juist bij deze nieuwe digitale ontwikkelingen blijkt het nodig te zijn om ons als reformatorische scholen te bezinnen op onze pedagogische uitgangspunten. Onze pedagogische uitgangspunten zijn de basis van onze onderwijsinhoud en didactiek. We laten die onderwijsinhoud niet bepalen door de technische mogelijkheden.

Hier zijn immers uitersten denkbaar. Het volledig omarmen van de digitale leermethoden (zoals bij de Steve Jobs-scholen) of de keuze voor lessen die 'digitaal arm' zijn. De projectgroep stelt dat de digitale ontwikkelingen niet genegeerd kunnen en mogen worden, maar we zullen hieruit op basis van onze onderwijskundige visie juiste keuzes moeten maken.

De projectgroep stelt daarbij de volgende route voor:

- A. Als reformatorische scholen werken we op hoofdlijnen samen met betrekking tot de visie die bestaat uit een reeks pedagogische en didactische bouwstenen. Deze bouwstenen zijn de kaders waarmee we als scholen aan de slag willen gaan bij het ontwikkelen van digitale leermiddelen. Een eerste stap hiertoe is dat het Bestuurdersoverleg van de VO-scholen zich uitspreekt over de bouwstenen en die een centrale plek geeft in het oriëntatietraject rond leren met ICT. Dat geldt ook voor het vervolg daarvan, als er eenmaal digitale leermiddelen in gebruik zijn, want de ontwikkeling daarvan is een continu proces. Het Bestuurdersoverleg dient zich uit te spreken over de manier waarop deze kaders op de langere termijn gehanteerd kunnen worden.
- B. De eerste stap is een breed gesprek over dit thema binnen de school. Leren met ICT raakt iedereen binnen het onderwijs. Om daarbij te helpen is door de projectgroep, samen met het lectoraat, de Digileerwijzer ontwikkeld. Dat is een digitale tool die de gebruikers vragen stelt en daarmee het gesprek over de onderwijskundige visie begeleidt. De uitkomst daarvan kan behoorlijk uiteenlopen: er zullen waarschijnlijk verschillen bestaan tussen scholen maar ook binnen scholen tussen onderwijsniveaus en tussen vakgroepen.
- C. Binnen deze hoofdlijnen blijft er voldoende ruimte voor de pluriformiteit van de verschillende scholen met hun eigen ontwikkelingen. Ook binnen elke school zal een bepaalde mate van pluriformiteit gewenst zijn, zodat er bijvoorbeeld recht gedaan wordt aan de verschillen tussen de vakgroepen. Het gebruik van de Digileerwijzer en deze visienotitie zijn er juist voor bedoeld om de eigen strategische koers van de scholen optimaal te ondersteunen.
- D. Visievorming staat niet op zichzelf. Het is een traject van "learning by doing". We staan niet stil maar denken al lopende na. De experimenten op de verschillende scholen, gebundeld in de Innovatiekring, zullen deze visievorming ondersteunen. Vanuit de Innovatiekring zullen zo nodig ook nieuwe experimenten voorgesteld worden die passen bij de uitkomsten van de Digileerwijzer.

Met deze route zijn de scholen er nog niet. Maar deze eerste stappen bieden wel een goed fundament om op te bouwen en de ontwikkeling van digitale leermiddelen te stroomlijnen.

“Visievorming” klinkt voor velen als een vage term. Er zijn toch al zoveel visiedocumenten geschreven? Hoe verhouden die zich tot deze notitie en tot de uitkomsten van de Digileerwijzer?

Uiteraard is de eigen visie van de school op onderwijs maatgevend. De route die de Digileerwijzer aangeeft, zal ook passen onder de ‘paraplu’ van de visie van de school. De uiteindelijke keuzes die uit dit traject volgen, liggen binnen diezelfde bandbreedte.

3. Pedagogische en didactische Bouwstenen

We hebben in dit traject er bewust voor gekozen om een aantal praktische bouwstenen te formuleren die gevolgen hebben voor onze didactiek. Enerzijds functioneren deze bouwstenen als kaders, anderzijds bieden ze voldoende ruimte voor de schooleigen visie.

De ontwikkelingen op het vlak van ICT en media dwingen de reformatorische scholen tot het bepalen van een eigen positie. Die mag dus ook een tegendraadse ontwikkeling inhouden. Bij het formuleren van deze bouwstenen is een defensieve of negatieve toon vermeden. Het doel van de bouwstenen is niet dat de reformatorische scholen zich afzetten tegen onderwijsvernieuwingen, maar dat er juist een geheel eigen, positief geformuleerde keuze ontstaat. We willen leerlingen voorbereiden op hun staan als christen in de samenleving van de 21e eeuw en dus ook vanuit de eigen reformatorische identiteit voldoende ondergrond en tegenwicht bieden ten opzichte van de opdringerige mediarijke informatiesamenleving.

De bouwstenen hebben een breder doel dan alleen het beschrijven van keuzes rond ICT. Ze zijn geformuleerd vanuit het bredere christelijke ideaal van de school als vormingsinstituut.

In de eerder genoemde notitie uit begin 2014 is het voorstel gedaan om voorafgaand aan de “21st-century skills” te werken aan een “1st-century attitude”. Dat sluit goed aan bij de wens van de overheid om burgerschap bij jongeren te versterken, maar dan wel vanuit onze eigen identiteit.

Deze 1st-century attitude heeft zijn wortels in de Bijbel en in de oude Griekse cultuur. Voorbeelden ervan zijn *tijdsbeheersing*, *concentratie*, *gericht zijn op de ander* en *woordgerichtheid*. Een overkoepelend begrip hierbij is de levenshouding van het *pelgrimschap*. Aan deze 1st-century attitude zijn ook media-attitudes ontleend, die voornamelijk betrekking hebben op vaardigheden rond webmoraal, zelfbeheersing en houding ten opzichte van de media. Deze attitudes zijn beschreven in het Media Attitude Model (zie www.weeswijsmetmedia.nl/mam) en zijn ook verwerkt in de Digileerwijzer.

A. ONDERWIJS IS VORMING.

In het reformatorisch onderwijs gaat het in de eerste plaats om *vorming en toerusting*. Dit betekent dat de school zich in haar taken richt op de brede ontwikkeling van jonge mensen in het perspectief van het grote gebod van Christus in Marcus 12:30 en 31: “En gij zult den Heere, uw God, liefhebben uit geheel uw hart, en uit geheel uw ziel, en uit geheel uw verstand, en uit geheel uw kracht. Dit is het eerste gebod. En het tweede aan dit gelijk, is dit: Gij zult uw naaste liefhebben als uzelf. Er is geen ander gebod, groter dan deze.”

- Het gaat bij vorming en het geven van onderwijs niet alleen om verstandelijke kennis maar om het kennen van de persoonlijke omgang met God. Ontmoeting en relatie zijn hierbij van wezenlijk belang. De leraar geeft vanuit innerlijke motivatie gestalte aan de identiteit van de school in het werken aan de ontwikkeling, vorming en opvoeding van leerlingen.
- Zowel voor leraren als voor leerlingen geldt dat ze opgroeien in een gebroken, zondige wereld en dat hun hart daar van nature op aansluit. Onderwijs en vorming kunnen en mogen niet losgemaakt worden van de noodzaak en het wonder van wedergeboorte, bekering, geloof en verzoening door het bloed van Christus.
- Onderwijs is doorgeven wat van waarde is. De leraar wijst van zichzelf af en leidt de leerling tot een werkelijke ontmoeting met de werkelijkheid (Bram de Muynck). Hij geeft onderwijs met het perspectief om vensters te openen op Gods werkelijkheid (Ewald Mackay). De werkelijkheid waarin wij leven heeft in zichzelf waarde en betekenis omdat ze deel uitmaakt van Gods schepping en omdat deze het landschap is waarin de leerling een taak krijgt.
- Leerlingen worden ingewijd in deze werkelijkheid op een manier die aansluit bij hun leeftijd, bevattingsvermogen en emotionele ontwikkeling.
- Leerlingen verwerven kennis, inzicht en vaardigheden waarmee zij toegerust worden om hun plaats in te nemen als christen in gezin, kerk en maatschappij.
- De school zet in op attitude- en karaktervorming van haar leerlingen. Zij leven in een complexe samenleving waarin ze voortdurend keuzes moeten maken, variërend van distantie tot actieve participatie. Die keuzes zijn niet meer eenduidig gekoppeld aan een bepaald apparaat, een app, programma of kanaal.
- Het is van groot belang dat de leerlingen een eenheid ervaren tussen het gezin, de school en de kerkelijke gemeente.

B. ONDERWIJZEN IS ONTMOETEN.

De school is in de eerste plaats een *ontmoetingsplaats* waar leraren en leerlingen samen leren. Dat geldt zowel de ontmoeting van leraren onderling, leerlingen onderling, als die van leraren en leerlingen.

- De mens is een relationeel wezen en is voor zijn bestaan primair aangewezen op de Ander en een ander.
- Vorming van leerlingen vraagt meer dan kennisoverdracht. Daarvoor is wezenlijk, diepgravend contact nodig, dat alleen te bereiken is bij fysieke ontmoeting. Virtuele ontmoetingen kunnen vervolgens goede aanvullingen zijn op dit contact.
- Elke leerling is een uniek individu maar voor zijn persoonlijke ontwikkeling en vorming is de relatie tot en met anderen essentieel. Onderwijs vraagt daarom om een groepsgewijze benadering met tal van centrale momenten - en pas in tweede instantie volgt een individuele benadering. Dit heeft gevolgen voor de keuzes om te differentiëren binnen de klas.

C. LEREN VERGT DIEPGANG.

Dieplezen, aandachtig lezen en concentratie zijn essentiële vaardigheden bij het onderwijs. Het onderwijs draagt daarom bij aan de ontwikkeling van de attitude van *woordgerichtheid*. Dit is met name van belang voor het lezen van de Bijbel en het overdragen van Bijbelse waarheden: dat verdraagt zich niet met haast, vluchtigheid en oppervlakkigheid.

- Veel jongeren komen intensief in aanraking met sociale media. De school draagt impliciet en expliciet bij aan het verwerven van mediawijsheid.
- De smartphone kan grote invloed hebben op het leren en het vermogen om zich te concentreren, door de drang om te multitasken en de verslavende werking van communicatieprogramma's en games. Het onderwijs draagt bij aan het ontwikkelen van de attitude van matigheid en zelfbeheersing.
- Leerlingen ondergaan de invloed van een opdringerige beeldcultuur die oppervlakkigheid in de hand werkt. Bovendien hebben (foto)sites soms een negatieve invloed op het zelfbeeld van jongeren en werkt een groot deel van de informatie seculariserend. Daarom is het onderwijs erop gericht dat de verbale cultuur in balans blijft met de visuele cultuur. Die visuele cultuur kan bij goede keuzes en dosering wel leiden tot diepgang.

D. DE LERAAR CENTRAAL.

In het reformatorisch onderwijs blijft de leraar allereerst de *pedagoog*. Hij staat centraal bij het leren van de leerling. De leraar onderwijst en is daarbij identificatiefiguur, initiator en betekenisgever.

- Deze positie van de leraar vergt nabijheid, maar naarmate de leerling meer zelfstandigheid vraagt, verdraagt en nodig heeft, kan de functie verschuiven naar die van een 'coach' die inspireert en motiveert. Daarmee neemt de afstand tussen leraar en leerling schijnbaar toe, maar dat doet niets af aan de rol van de leraar als identificatiefiguur en betekenisgever. Het model waarbij de leerling zelfstandig geheel zijn eigen leerproces regisseert botst met onze pedagogische opvattingen.
- De kwaliteit van het onderwijs hangt in de eerste plaats af van de kwaliteit van de leraar. Technische middelen en media kunnen de centrale positie van de leraar niet vervangen.
- De leraar verhoogt de motivatie en resultaten van leerlingen door in te zetten op variatie in didactische werkvormen in de les. Hierbij sluit hij op een natuurlijke manier aan bij de verschillende leerstijlen van leerlingen.
- Digitale media verruimen het instrumentarium van de leraar. Dat stelt nieuwe eisen aan de docent. De leraar van de toekomst volgt de ontwikkelingen op ICT-gebied en beschikt ook over ICT-vaardigheden. Bovendien heeft hij de media-attitude om matig en gedoseerd met ICT om te gaan in de les.

E. ICT IS HULPMIDDEL.

Techniek, ICT en media bieden uitstekende *mogelijkheden* binnen het onderwijs. Voor de keuzes bij leren-met-ICT laten we ons echter niet leiden door de beschikbaarheid van technische hulpmiddelen of de ontwikkelingen op het vlak van media en technologie. Anderzijds zijn die ontwikkelingen wel exponenten van maatschappelijke veranderingen en daarmee relevant voor de vakbekwaamheidseisen die gesteld worden aan het onderwijs. Het gereedschap van leraar, leerling en school zal steeds meer door ICT-toepassingen worden ondersteund.

- Voor elk beroep en elke maatschappelijke functie zijn ICT-vaardigheden vereist. Het onderwijs moet jonge mensen daar op voorbereiden en daarvoor professionaliseren. De inzet van ICT in het onderwijs moet echter vooral gericht zijn op intentioneel in plaats van incidenteel leren. Media dienen daarom nooit als ‘vulmiddel’ in de les maar worden doelmatig ingezet.
- Implementeren van ICT is maatwerk. Naast de gezamenlijke kerntaken in het onderwijs is er ook sprake van grote diversiteit: tussen scholen, onderwijsniveaus, vakgroepen, teams en individuele leraren. De behoefte aan en het belang van leren-met-ICT zal mogelijk bij de godsdienstles anders zijn dan bij de aardrijkskundeles. Dat vraagt om maatwerk bij de invoering en dus ook om goed onderling overleg.
- Leren-met-ICT biedt veel mogelijkheden voor profilering in het onderwijs. Dat proces vraagt om bezinning en reflectie op het profileren zelf. Dat geldt voor de leerinhoud: wat doet gepersonaliseerd leren met de leerling in deze geïndividualiseerde maatschappij? Dat geldt ook de persoonlijke profilering van leerling en leraar: wie wil ik zijn en wat wil ik uitstralen, wat zijn mijn diepere waarden, hoe komen die tot uiting in mijn profilering, en wat vraagt de Heere van mij?
- ICT is een goed hulpmiddel om differentiatie in de lessituatie toe te passen. Bij het bestuursakkoord van april 2014 tussen OCW en de VO-sector is veel aandacht gegeven aan “recht doen aan verschillen”. Met de komst van Passend Onderwijs moet de school ook open staan voor leerlingen met beperkingen. Onderwijs op maat en differentiëren zijn dan sleutelbegrippen.
- De mate van differentiatie zal per vak verschillend zijn. In veel situaties zal een drielaagsmodel voor differentiatie voldoende zijn: extra oefening voor zwakke leerlingen, verbreding voor de gemiddelde groep en verdieping voor de excellente leerlingen. Deze opvatting van gedifferentieerd leren was ook al zichtbaar in sommige vroegere papieren methoden en is nu dankzij digitale leermiddelen gemakkelijker toe te passen.
- Bij sommige vakken kan differentiatie per leerling toegepast worden. Daarbij blijft staan dat de leerling deel uitmaakt van de groep en dat het onderwijs juist de individualisering moet tegenhouden. Om die reden zijn de reformatische scholen terughoudend bij het toepassen van (eenzijdig doorgevoerde vormen van) gepersonaliseerd leren. Onderdelen hiervan, zoals learning analytics, kunnen wel nuttige hulpmiddelen zijn voor leraren.

- Als ICT een hulpmiddel is, is het niet vanzelfsprekend dat de volledige les(dag) er mee gevuld is. Daarbij is er onderscheid tussen het gebruik van een beamer/smartboard en van tablets, tussen het tonen van teksten en video's. De balans tussen groepsprocessen, klassikale instructies en individueel werken met ICT-middelen dient zorgvuldig bewaakt te worden. Een indicatie daarvoor is dat het individueel gebruik van ICT gemaximeerd wordt op een *derde* van de lestijd. Bovendien blijft de docent ook dan begeleidend.
- Naast de focus op de klassensituatie is het belangrijk dat er ook vormen van onderwijs zijn buiten de klas, bijvoorbeeld in open leercentra waar de leerling mét of zonder begeleiding media gebruikt voor het leerproces. Een andere vorm is de leerling die ter voorbereiding op de les of als verwerking daarvan digitale ondersteuning krijgt.